

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (друга половина XX – початок XXI століття)

На всіх етапах розвитку суспільства зміст освіти зазнавав якісних змін під впливом різних чинників: соціально-економічних відносин, рівня розвитку виробництва, науки, техніки і культури, розвитку освіти та педагогічної теорії, мети і завдань виховання, які ставить суспільство перед школою. Зважаючи на завдання всебічного розвитку особистості й потребу вдосконалення освіти в сучасній національній школі, у процесі формування змісту освіти виходять з того, що загальна освіта покликана давати знання, що сприяють розвитку мислення, і знання, потрібні для життя, які можна застосовувати у практичній трудовій діяльності.

Тому, зміст професійної освіти - система знань, умінь і навичок, що забезпечують підготовку до професійної діяльності. Включає в себе: 1) суму понять, положень, алгоритмів і сучасних теорій, що пояснюють явища, які відбуваються в природі, суспільстві, культурі і техніці, 2) суму знань про предмети, знаряддя праці і механізми, що застосовуються в процесі праці; 3) навчання способів діяльності, що гарантує формування професійних умінь і навичок. Поняття «зміст освіти» є предметом тривалого наукового дискурсу, що відповідним чином вплинуло на характер історико-педагогічних досліджень.

Зміст професійної освіти, зокрема на західноукраїнських землях досліджений слабше, ніж інші структурні компоненти. Доробок радянської історіографії з даної проблеми репрезентує дисертаційна робота М. Яценка про розвиток професійно-технічної освіти в західних областях УРСР (1944-1969 рр.), яка відображає типові підходи до її розуміння. Не заглиблюючись в

аналіз навчальних програм і планів функціонуючих в регіоні за міжвоєнного періоду професійних закладів (вказано, що їх існувало лише 12, де від 15 до 35 учнів навчалося кравецькому і столярному ремеслу), автор переконує, що зміст навчання в них підпорядковувався «інтересам пануючих класів» та спрямовувався на «насадження приватновласницької ідеології, релігійних переконань» й навіть «монархізму, шовінізму, націоналізму» [9, с. 6-7].

Водночас М. Яценко протиставляє кардинальні зміни у змісті профтехосвіти, що відбулися за доби соціалістичних перетворень. Зокрема він доводить, що запровадження навчальних планів, розрахованих на молодь із семикласною освітою, забезпечило розв'язання «вузлового питання» щодо «нового, вищого ступеня професійної підготовки». Відтак, центр ваги перемістився на надання спеціальних знань і навичок, необхідних робітникам певних спеціальностей; посилювався зв'язок викладання спеціальних дисциплін з виробничим навчанням. Позитивної оцінки заслуговує й авторський аналіз структурних змін професійної підготовки, що проявилися у започаткуванні навчання робітників автоматизованого виробництва, трактористів-машиністів широкого профілю, а також запровадження на початку 60-х рр. XX ст. навчальних планів з різних спеціальностей, які значно розширили елементи інженерно-технічної підготовки. У цей же час, за думкою науковця, вагомого значення стали надавати суспільним дисциплінам, зокрема новим - суспільствознавству, політекономії, естетиці. Таким чином стверджується стрижневий постулат радянської науки про виключну роль закладів профтехосвіти в ідейному вихованні (русифікації. - І.С.) молоді робітничої зміни [9, с. 8-15].

З праць історико-партійного та історико-педагогічного спрямування впливає загальноприйнята схема, згідно з якою розвиток змісту профтехосвіти в Україні поділявся на два періоди. При висвітленні першого (1959-1972 рр.) увага зосереджується на формуванні єдиного типу навчальних закладів та посиленні значення виробничого навчання, оновленні змісту і форм роботи. Другий етап (1972-1991 рр.) висвітлюється в ракурсі реформувань,

спрямованих на одержання учнями не лише робітничих спеціальностей, а й середньої освіти. Акценти на зростанні кількості учнів, що готувалися за розширюваною шкалою спеціальностей слугувало одним з аргументів для доведення «постійного удосконалення змісту» навчання у закладах профтехосвіти. Еволюція змісту навчання в них насправді детермінувалася змінами у промислово-виробничому комплексі республіки, однак керівництвом цим процесом здійснювалося з Москви. Тому відповідні урядові нормативні акти зобов'язували, щоб весь процес навчання і методичне забезпечення були виключно російськомовними. На такому загальнореспубліканському тлі показувалися особливості зазначених явищ у західних областях України.

Більш критично В. Баранова, В. Гнедіна, М. Гриневич у колективній історико-педагогічній роботі аналізують запровадження у навчально-виховний процес нових навчальних планів і програм, які поєднували технічні, спеціальні та загальноосвітні предмети [1]. Доводячи їх недосконалість, науковці вказують на невиправдане збільшення питомої ваги предметів гуманітарного циклу за рахунок зменшення спеціальних дисциплін. Значні хиби існували і в організації виробничої практики тощо. Це призводило до перевантаження учнів, не забезпечувало наступність в опануванні загальноосвітніх дисциплін, посилювало формалізм в оцінюванні, особливо загальноосвітніх предметів.

Еволюція змісту навчання у закладах спеціальної середньої освіти в Західному регіоні України також не стала предметом спеціального вивчення радянськими науковцями, тому розглядалася у ракурсі її розвитку загальнореспубліканського масштабу. Виразне уявлення про це дають праці С. Гончаренка, Г. Захаревича, Ю. Омельченка, Д. Павлова [2; 5], які розкривають чергові реформування галузі у 1970-х рр., спричинені їх перепрофілюванням під впливом технічного прогресу, скороченням фінансування тощо. У контексті таких змін учені аналізують оновлення навчальних планів і програм, пов'язаних зі зміною термінів навчання, запровадженням нових спеціальностей, реалізацією чергових освітніх стратегій, дисбалансом між вечірньою і заочною формами навчання.

У сучасній історико-педагогічній науці відсутні спеціальні комплексні дослідження про зміст навчання у закладах професійної освіти у Західному регіоні України наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. Відображення цієї проблеми у спеціальних розділах монографій та статейних публікаціях дає фрагментарне уявлення про неї. Це стосується праць про її розвиток в Галичині (Г. Білавич, Б. Добрянський, У. Кецик, Н. Кузан, Г. Субтельна, Г. Шевчук та ін.), про розвиток українського приватного професійного шкільництва, який досяг найвищого рівня у середині 30-х рр. XX ст., коли діяло 18 шкіл - промислових (3), торговельних (6), рільничих (4), фахово-доповнюючих (5) [4, с. 11]. За такої ситуації вчені цілком об'єктивно характеризують навчальні програми та плани окремих закладів. Найкраще досліджено зміст освіти у фахових школах «Просвіти» та УПТ, які виникли ще до Першої світової війни (Торговельна школа у Львові, школа домашнього господарства в Угерцях Винявських та ін.). Традиційно поділяючи навчальні дисципліни на дві групи: теоретичні (загальноосвітні й спеціальні) та практичні, науковці обмежуються їхнім перерахунком, але не відстежують зміни у переліку дисциплін, що вивчаються, їх кількості годин та інших змістових аспектів навчально-виховного процесу, який постійно модернізувався під впливом освітніх реформ у Польській державі, зокрема 1932 р., коли запровадили новий устрій шкільництва.

Зазначені риси й підходи притаманні і висвітленню змісту професійної освіти на Буковині, Закарпатті, Волині, які, зважаючи на фрагментарність висвітлення цієї проблеми, засвідчують перспективність її спеціального комплексного вивчення. В якості прикладу відзначимо здійснений О. Пенішкевич детальний аналіз еволюції навчальних планів 1792, 1809, 1814 та наступних років клерикальної школи у Сучаві та ремісничих шкіл Буковини XIX – початку XX ст. [6, с. 210-223].

Поглибленої характеристики потребує робота «Профтехосвіта України XX ст.», яка увиразнює відмінні підходи науковців різних регіонів до висвітлення змісту її розвитку [7]. Найбільш ґрунтовно ця проблема розкривається у нарисі підготовленому Б. Ступариком, який схарактеризував

зміст, особливості, трансформації навчальних програм і планів окремих фахових, торговельних, ремісничих навчальних закладів Прикарпаття кінця XIX – XX ст. та вмістив їх автентичні зразки, що відображають розподіл предметів, годин за окремими навчальними роками. Проаналізовано співвідношення між загальноосвітніми та фахово-професійними дисциплінами у підготовці кадрів у різних типах навчальних закладів. У такому розрізі означена проблема висвітлюється стосовно окремих періодів – австрійського, польського, німецької окупації, радянського. Таким чином, чи не вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці був представлений узагальнюючо-синтезований образ розвитку змісту фахової освіти в окремому регіоні за понад столітню добу. Такий підхід увиразнює її загальні й особливі риси на загальноукраїнському тлі та має спонукати до проведення таких студій стосовно інших регіонів.

Статті-нарис реферованого видання дають здебільшого фрагментарні уявлення про зміст навчання у ремісничих школах Закарпаття у першій третині й 60-70-х рр. XX ст. [3] та в закладах професійно-технічної освіти за радянського періоду на Волині і Тернопільщині. Нарис про розвиток професійної освіти на Буковині деталізує особливості організації навчального процесу в найвідоміших у краї на початку XX ст. закладах цього типу - Державній промисловій школі у Чернівцях (проведення теоретичних занять і практичних вправ в окремих відділеннях; функціонування підготовчих курсів і фахових курсів з підвищення кваліфікації тощо); у Рільничій школі в Кіцмані (поряд із загальноосвітніми предметами давали ґрунтовні знання з комплексу фахових та вузькопрофільних дисциплін, що зумовило її престиж далеко за межами краю); у винницькій школі Крайового мистецтва різьбярства і металевої орнаменталістики, у малярських та купецьких школах краю тощо [7].

У нарисах про розвиток професійно-технічної освіти в інших західних областях України її зміст висвітлений доволі поверхово або ж автори зовсім оминають увагою цю проблему.

Заслуговує на відзначення дисертаційна робота Г. Шайнер, яка детермінує розвиток змісту комерційної освіти на західноукраїнських землях у другій половині XIX - першій третині XX ст. різними соціально-економічними та освітніми чинниками. З таких позицій вона показала як її основні контури визначалися нормативно-правовою базою Австро-Угорщини (закони «Про торгівельну освіту» (1873 р.), «Про доповнююче навчання» (1885 р.), запровадження 1896 р. уніфікованих навчальних планів тощо). Еволюція змісту навчання у системі торгівельного шкільництва в 1918-1939 рр. узалежнюється чужоземними державними впливами та державними шкільними реформами. Показані характерні особливості цього процесу на Буковині (незважаючи на юридичну дію низки законів про комерційну, про приватну комерційну та про елементарну і вищу комерційну освіту вона втратила національну спрямованість, хоча забезпечувала певний рівень професійного вишколу); Волині та в Галичині (полонізаторська спрямованість офіційної політики); на Закарпатті (продуктивна діяльність рідномовних державних торгівельних і комерційних навчальних закладів, що ставили за мету підготувати всебічно розвинених та фахово вишколених господарів і підприємців). Вчена здійснила порівняльну характеристику профільної підготовки учнів і студентів у державних і приватних закладах цих регіонів за міжвоєнного періоду та визначила притаманну для них загальну тенденцію щодо посилення практичної спрямованості формування конкурентоспроможних кадрів [8].

Таким чином, система професійно-технічної освіти повинна забезпечити підготовку спеціалістів високої кваліфікації з різних професій та спеціальностей серед молоді, яка навчається у професійно-технічних навчальних закладах. Відповідно до цього зміст професійної освіти регламентується державними стандартами і формується з урахуванням галузевої та регіональної специфіки; дотриманням принципу наступності у повній загальній середній та вищій освіті; варіативності і гнучкості освітньо-професійних програм відповідно до змін на ринку праці та попиту на робочу силу певного кваліфікаційного рівня і професійного напрямку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов В. И. Рабочая смена. О развитии профессионально-технического образования в Украинской ССР / В. И. Баранов, В. Н. Гнедин, М. П. Гриневич. – К.: Высшая школа, 1976. – 168 с.
2. Гончаренко С. І. Середню освіту громадянинові / С. І. Гончаренко, Ю. А. Омельченко. - К.: Радянська школа. 1979. – 160 с.
3. Делеган М. В. Закарпатська область / М. В. Делеган, В. Е. Тороній // Профтехосвіта України ХХ століття / за ред. Н. Ничкало, С. Гончаренко, Р. Гуркевич, Т. Десятов. - К.: Вид-во “АртЕк, 2004. - С. 198-206.
4. Кецик У. В. Громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / У. В. Кецик. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
5. Павлов Д. И. Среднее специальное образование в Украинской ССР / Д. И. Павлов, Г. П. Захаревич. – К.: Вища школа, 1976. – 254 с.
6. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок ХХ ст.) / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.
7. Профтехосвіта України ХХ століття / за ред. Н. Ничкало, С. Гончаренко, Р. Гуркевич, Т. Десятов. - К., 2004. - 874 с.
8. Шайнер Г. І. Розвиток комерційної освіти на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ - перша третина ХХ століття): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ганна Ігорівна Шайнер. - Тернопіль, 2012. - 373 с.
9. Яценко Н. А. Развитие профессионально-технического образования в западных областях УССР (1944-1969 гг.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Н. А. Яценко. – Одесса, 1973. - 21 с.